

היחס לחילוניים

יצחק שלו

ראשי פרקים

א. הקדמה

ב. סקירה הלכתית קצרה

1. היחס ההלכתי למומרים במשך הדורות
 2. היחס לחילוניים בדורנו על פי החזו"א
 3. תירוצים נוספים בפוסקים מדוע חילוניים בדורנו שונים ממומרים
 4. היחס ההלכתי-רגשי לחילוניים בימינו
- ג. "דע מה שתשיב לאפיקורוס"

ד. דרכי התמודדות במכשלים

1. הסברת פנים
2. מפגש ראשון
3. דוגמא אישית
- דקדוק בפרטים
- חומרות
4. אמירות בשם התורה
5. מייצג ד' בעולם

ה. לסיכום

א. הקדמה

ראשית נקדים ונאמר כי הדברים המובאים להלן נכתבו על דעתי ובאחריותי בלבד, ומתוך ניסיון חיי במפגשים רבים עם עולם זה מבית ומחוץ. אין בדברים אלו שום הדרכה מחייבת או גורפת, ומשום כך אין להתייחס לכל האמור להלן כאל 'הלכה למשה מסיני'. תקוותי היא שאולי יוכל הקורא למצוא כאן מספר נקודות שתוכלנה להועיל לו במפגש עם עולם חשוב ומיוחד זה.

ב. סקירה הלכתית קצרה

מציאות של ציבור שאינו שומר תורה ומצוות בצורה שאנו מכירים היום, מעולם לא היתה בישראל במתכונתה הנוכחית¹. נכון הדבר שאנו מוצאים בדברי חז"ל התייחסויות רבות לאנשים שאינם

1. אמנם רמב"ן (במדבר טו כב) אומר שכבר היו דברים מעולם בהיסטוריה היהודית, ומציין שהדבר היה בתקופת ירבעם בימי בית ראשון, וכן בימי בית שני. וז"ל: "או שישכחו את התורה, וכבר אירע לנו כן בעונותינו (כ) בימי מלכי ישראל הרשעים, כגון ירבעם ששכחו רוב העם התורה והמצוות לגמרי, וכאשר בא בספר עזרא באנשי בית שני". ברם, יש להעיר כי נראה שתופעה זו היתה שונה מהקורה בימינו, שכן כאשר בא נביא ומוכיח את ירבעם, הוא מבקש ממנו שיתפלל בעדו ויצילהו, וכן הדבר גרם להתעוררות אצל הנביא הזקן בבית אל (עיין במ"א יג). אמנם ירבעם והעם לא שבו אז מדרכם הרעה, ועל כן נתחייבו גלות, אך נראה שלפחות במשך ימי מלכי ישראל היה יחס חיובי יותר לדבר ד', כגון בימי אליהו ואלישע. כן יש להעיר, כי למרות מציאות זו בממלכת ישראל, הרי שעמדה לצדה ממלכת יהודה שבזמנים מסוימים עבדה את ד' כמעט לחלוטין, כגון בזמן אסא, יהושפט וחזקיהו. גם בימי בית שני, למרות השבר הרוחני העצום שהעם היה שרוי בו, היה רצון לתקן, וכך עשו עזרא ונחמיה ובסופו של דבר עלה הדבר בידם. (להרחבה – עיין בספר עזרא י, וכן בספר נחמיה פרקים ה, יג.) במאתיים השנים האחרונות, ניתן לומר באופן כללי, כי לא היתה תפנית חיובית משמעותית בעניין, כלומר לא מצאנו חזרה בתשובה בהיקף ציבורי רחב ומשמעותי.

שומרי תורה ומצוות או לכופרים שונים, אך הן מכוונות, בדרך כלל, לאנשים פרטיים, שברור שהם יוצאים מהכלל. בוויכוחים שונים שהתנהלו בין חז"ל לאותם פורשים, תמיד היתה ידם של חז"ל על העליונה, כיוון שאותו הציבור שפרש ידע כי הוא פורש, ואף שניסה בכל מאודו לומר כי עמו האמת, בסיכומו של דבר רוב מניין ורוב בניין של העם לא היו עמו². חז"ל התייחסו לתופעות אלו לפי דרכם, וכיוון שאנו מחויבים ללכת לאור דבריהם בכל עניין, שומה עלינו להטות אוזן לדברי חז"ל ולראות כיצד היו חז"ל נוהגים אילו היו בדורנו. מלאכה זו אינה מוטלת עלינו כי אם על גדולי הדור, שמפיהם אנו חיים ואת מימיהם אנו שותים, ועל כן נציג כאן בסקירה קצרה מעט מדבריהם.

1. היחס ההלכתי למומרים במשך הדורות

השר"ע³ פוסק שיהודי מומר לעכו"ם או לחלל שבתות ויר"ט בפרהסיא⁴, ואפילו מחללם באיסורי דרבנן – הרי הוא כגוי, אבל אם עושה זאת בצנעא דינו כיהודי⁵. **המשנה ברורה**⁶ מעיר כי דין זה אמור בעובר עברות לתיאבון⁷, אבל כשעובר עברות להכעיס⁸, אפילו בעברות אחרות ושלא בפרהסיא, דינו כגוי. מדבריו נראה כי דין ישראל שמחלל שבת, אף אם עושה כן לתיאבון בלבד, זהה לדין מומר לדבר אחר כשעושה להכעיס.

גם בהלכות פיקוח נפש מחלק **המשנה ברורה**⁹ בין ישראל מומר אוכל נבלות לתיאבון שאינו כופר בתורה, שמותר להצילו ולחלל עליו שבת, לבין ישראל מומר שכופר בתורה ועושה כדי להכעיס, שאסור להצילו אף בחול, וכל שכן שאין לחלל עליו שבת¹⁰.

2. אין כאן המקום להאריך בסקירה היסטורית נרחבת (אף שהיא וודאי הכרחית לצורך ליבון העניין), ועל כן נזכיר רק מספר דוגמאות ידועות מההיסטוריה ארוכת השנים שלנו:

זמן חז"ל היו עמי ארצות רבים, אך אנשים אלו לא באו לכפור בתורה, העובדה שדקדקו פחות במצוות נבעה מבורות, בעוד שסמכות החכמים בעיניהם ורצונם לעשות את דבר ד' נותרו בעינם. כן התרחשו וויכוחים שונים בין הפרושים (=חז"ל) לבייתוסים ולצדוקים, שרובם היו מעשירי העם ומשכיליו, ונראה שרוב העם היה בעמדתם של הפרושים ולא פנה לשאר הַכְּתוּת, דבר המעיד על מרכזיותה של גישת החכמים. יתרה מזאת, אנו מוצאים בדברי חז"ל כי גם אלו שפרשו לחלוטין מקיום המצוות עדיין נותרו ביחסם האוהד לחכמים, ואף אם לא תמיד קיבלו דבריהם הלכה למעשה, לא דחו אותם. בניגוד לאלו, הקראים ערְּעְרו על סמכות החכמים ועל יסודות התורה שבעל פה לחלוטין, אך גם בוויכוחים אלו, העם ברובו לא נגרר אחר חכמי הקראים וידע להבדיל בין הטמא לטהור.

3. אר"ח סי' שפה ג.

4. שעושה זאת בפני עשרה יהודים, או שידוע שזה יתפרסם בפני עשרה יהודים.

5. וה"ה נמי אם מתבייש לעשות זאת בפני אדם גדול, אף כשעושה זאת בפני כמה אנשים.

6. על אתר.

7. הפונה היא שהוא עובר עברות רק כי נוח לו, ולא מתוך אידיאל. תכונה זו אנו מוצאים כיום כדרך המנחה אנשים רבים שפקרו ולא מקיימים תורה ומצוות משום שאין הדבר נוח להם.

8. שרוצה בדווקא למרוד בדבר ד'.

9. סי' שכט ט.

10. לשיטתו דין זה נכון לגבי כל האנשים המנויים בשר"ע י"ד סי' קנח, א-ב.

2. היחס ההלכתי לחילוניים בדורנו על פי החזו"א

לאור דברי השו"ע, לכאורה נראה שיהודי שאינו שומר תורה ומצוות, ובפרט יהודי שאינו שומר שבת – דינו כגוי, ואם כן לא מצאנו ידו ורגליו ביחס למציאות שאנו חיים בה, שבה פוגשים אנו יהודים רבים וטובים שאינם שומרי תורה ומצוות¹¹, שכן לכאורה מחויבים אנו לנהוג על פי הדין, ולהתייחס ליהודים אלו כאל גויים לכל דבר ועניין. אלא, שמצאנו חידוש בזמננו בדברי **חזון איש** שמחלק בין זמנם של חז"ל, בו הכרתת הרשעים שאינם שומרים תורה ומצוות היתה תיקונו של עולם, בעוד שכיום דווקא התייחסות אליהם בעבותות אהבה היא ההנהגה הנכונה. וזו לשונו:

ונראה דאין דין 'מורידין' אלא בזמן שהשגחתו ית' גלויה, כמו בזמן שהיו ניסים מצויין ומשמש בת קול וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל, והכופרים אז הוא בנליזות מיוחדת בהטיית היצר לתאוות והפקרות, ואז היה ביעור הרשעים גדרו של עולם, שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורענויות לעולם ומביא דבר וחרב ורעב בעולם, אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה גדר הפרצה אלא הוספת הפרצה, שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואַלְמוֹת ח"ו, וכיון שכל עצמנו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת¹².

ציץ אליעזר¹³ מעיר כי דברי **חזון איש** סותרים הלכות פסוקות, גם של פוסקים כגון **השו"ע**, **רמב"ם** ועוד, שחיו כבר בזמן ההעלם, כלומר לאחר חורבן בתי המקדש, ואף על פי כן פסקו כך להלכה, ולכן לכאורה נראה, שאין לתלות את הדין רק בהשגחת ד' הגלויה. ברם, כיוון שיצאו מפי בעל סמכא גדול כל כך ראויים הדברים להישמע ולהיפסק, ועל כן גם **ציץ אליעזר** מורה-מחזיק בהדרכה הכללית ביחס לאותם שאינם שומרי תורה ומצוות.

יש לציין, כי ההדרכה שהוזכרה לעיל, שיש לקרב את אחינו החילוניים ולא לנהוג כלפיהם בניכור היא ההדרכה הכללית של פוסקי הדור, חרדיים כדתיים-לאומיים¹⁴.

3. תירוצים נוספים בפוסקים מדוע חילוניים בדורנו שונים ממומרים

כדי לתרץ את דברי הפוסקים הקדמונים, גדולי דורנו מעלים אפשרויות שדין החילוניים שבימינו אינו נכלל כלל בגדר אפיקורסים גמורים. הסיבה לכך, כפי שצינו לעיל, היא שדיעת ד' המוחלטת

11. נראה שבחברה שלנו אמירות אלו תהיינה יותר בעייתיות ויותר טעונות מאשר בחברה החרדית, שכן אנו, מתוך אידיאל חיים בסמיכות ליהודים אלו, עובדים אִתָּם, ומנסים לחיות ולערב בין עולם הקודש (=תורה) לעולם החול שרבים רבים מעמודי התווך שלו באים ממגזר זה, כגון: שירות בצבא, עבודה במשרדי הממשלה השונים, עבודה בבתי חולים ועוד.

12. חי"ד סי' ב, ס"ק טז.

13. ח"ח סי' טו פרקים ה-ו. בתשובתו, דן באריכות בשאלת ההיתר לחלל שבת כדי להציל יהודי שאינו שומר תורה ומצוות ומעלה להתיר הצלתו ואומר: "ולדינא הצלת ישראל לא תלויה כלל בקיום מצוות, אלא דחינן כל המצוות בשביל חיים של ישראל ועל עצם חיים של אדם מישאל הוא דקפיד רחמנא... ומי יבוא בסוד ד' להבין מטרת ייעוד יצור יהודי נעלב כזה עלי אדמות...". מובן מדבריו, כי יש ייעוד לחיי יהודי זה גם כשאנו לא מבינים אותו, ודאי שאין לזלזל בו או חלילה לא לנסות להצילו.

14. אם כי יש לציין שניתן למצוא שוני מסוים בהתייחסויות הפוסקים השונים.

היתה דווקא בזמן שבית המקדש עמד על תלו, אז חלה מציאות של נבואה – השכינה ורוח הקודש שרו על העם, אבל בזמננו קיים מצב של הסתר פנים, וגם הכרת ד' וידיעתו פחותה.

סברה נוספת מביא שר"ת בניין ציון¹⁵, שדין פושעי ישראל בזמננו קרוב יותר לשוגג מאשר למזיד, כיוון שחילול שבת נעשה אצל רובם כהיתר, ובניהם נחשבים כתינוקות שנשבו, כיוון שאינם מכירים דבר אחר. כן העיר הגר"ע יוסף¹⁶ שמשמע שדין יהודי שאינו שומר שבת יהיה כדין גוי רק כאשר כופר בעצמו, אבל כשכופר בדברי חז"ל מפני שמעשה אבותיו בידי, אינו כמומר לכל התורה כולה. עוד הביא הגר"ע יוסף בשם שר"ת יהודה יעלה¹⁷, שכל עוד לא העידו על ישראל בבית דין שהוא מחלל שבת, אין לדונו כגוי, ובפרט בדורנו שהוא פרוץ הרבה, ואין לדחותם בשתי ידיים, שחלילה לא יפקרו יותר, אלא מוטלת חובה על יראי ד' לקרובם.

4. היחס ההלכתי-רגשי לחילוניים בימינו

אף על פי שראינו לעיל שבימינו אסור לדחות יהודים אלו, עדיין מצויים אנו במשבר פנימי עמוק – כיצד עלינו להתייחס אליהם: האם בעצם עלינו לשנאם רק שאין אנו יכולים להראות זאת, או שמא יש לשנוא רק את מעשיהם הרעים, אך לאהוב את האנשים עצמם¹⁸. למעשה, ברור שכאנשי אמת אין אנו יכולים רק להעמיד פנים ולהראות כלפי חוץ אהבה שאינה קיימת¹⁹. על כן, אם אנו רוצים באמת להגיע ליכולת לקרובם לעבודת ד' – עלינו לאהבם באמת. נדמה לי כי אם נתעמק בדברי חז"ל – נראה שדינם כשוגגים. כידוע, דין השוגג קל יותר מדינו של המזיד, ועל כן גם יחסנו הרגשי כלפיהם יכול להיות מתון יותר. בשל קוצר היריעה לא נרחיב בדברים אלו, אלא נזכיר רק את העקרונות המובאים בדברי חז"ל בהגדרת שוגג, ולאורם נוכל לדון כך אנשים אלו²⁰.

א. כפירה של אדם הטועה בעיונו: נראה מדברי ראב"ד²¹ כי הכופר בעיקרי האמונה משום שטעה בדבר מתוך עיון שכלי אינו מין. כך כתב גם ספר העיקרים²² שאין הוא כופר אלא טועה בעיונו

15. שר"ת החדשות, סימן כג.

16. יביע אומר, ח"א, י"ד סי' יא.

17. י"ד סימן ג.

18. דילמה זו תוארה על ידי הרב קוק, מאמרי הראיה, על במותינו חללים, עמ' 89-93, וז"ל: "אינני יכול להעריך כמה חיל וכח רוחני איבדנו, כמה אש קודש נכבה יחד עם הנשמות הגדולות הללו... אבל דום קורא מאחורי – 'את מי אתה מספיד?' אמנם מעשיהם של אלו ההרוגים סתומים, ואין אתה רשאי אולי לספר אחר מיטתם, אבל הלוא ידעת את מרביתו של הפועל הצעיר בארץ ישראל, את ייחוסו לכל קודש בישראל ובאדם... אחים חביבים – שנואים, נשמות קדושות – משוקצות כטומאת הנידה. או מה היה לנו!..." וכתב בסוף דבריו: "חלילה לנו להכניס גם את הגרועים שבפורשים מדרכי ציבור שלנו, האוחזים בידם את דגל האומה וקניינה באיזו צורה שתהיה, בכללם של המומרים הנבדלים וקרועים לגמרי".

19. עיין עוד לקמן בפרק ד סע' 1.

20. הדברים מופיעים בהרחבה בחוברת 'הארץ נתן לבני אדם', עמוד 131. חוברת זו יצאה לאור בישיבת הר עציון, ובה סיכומי שיעורים של הרב יהודה עמיטל.

21. הל' תשובה ג ז.

22. מאמר ראשון, פ"ב.

- ונחשב כחוטא בשוגג שצריך כפרה²³. מובן אם כן, כי אדם שחי בניגוד להדרת התורה מתוך מחשבה ובידור מעמיק נחשב כחוטא בשוגג, ואין לבזותו בשל כך.
- ב. כפירה מתוך נטייה אחרי תאוות: הרב אלחנן וסרמן²⁴** מעלה, שהליכה אחר תאוות אינה מוגדרת ככפירה, כיוון שאינה מערערת את יסודות האמונה²⁵. אמנם יש להעיר שזה אינו עונה על מציאות של חילוניים שכפרו מתוך הקרבה גדולה לערכים וכד'.
- ג. כפירה מתוך ספק: רש"ש** מעלה שכופר מוגדר רק מי שחקר והחליט לכפור, אבל כפירה בשל חוסר ידיעה אינה כפירה, כלומר רק כפירה מתוך ודאות מוחלטת מוגדרת ככפירה, ועל כן רוב הציבור החילוני כיום, שאינו כופר מתוך ודאות, אינו מוגדר ככופר²⁶.
- ד. כפירה מתוך אונס: רמב"ם²⁷** מחדש שכל מי שגדל בסביבה שאינה שומרת תורה ומצוות אינו מוגדר כופר במזיד, אלא כאנוס²⁸. לאור זאת, ניתן לדון את החילוניים בימינו, שגדלו לתוך מציאות שאינה שומרת תורה ומצוות, כתינוקות שנשבו לבין הגויים שאין הם אשמים, שהרי גדלו על טעותם.
- ה. שגגת הקהל: עולה מדברי רמב"ן²⁹**, כי במקרה שכל הקהל כופר הרי הם מוגדרים כשוגגים בלבד וכך יש לדון גם כל יחיד ויחיד³⁰.

23. כיוצ"ב כתב הרב קוק (מאמרי הראיה, 'פרק בהלכות ציבור', עמוד 55-61) בשם רדב"ז, וז"ל: "הלוא דברי הרדב"ז בתשובה הם מפורשים, שאפילו מי שטועה ח"ו בדבר מעיקרי התורה מחמת עיונו פטור מעונש, שמפני שחושב שמה שעלה בעיונו הוא אמת, ואם כן, אנוס הוא... וחלילה לבזותו אפילו אם הטעות היא בעניין של עיקר".

24. דוגמאות לביאורי אגדות על דרך הפשט, סי' א.

25. וז"ל: "יסודי האמונה מצד עצמם הם פשוטים ומוכרחים לכל אדם שאינו בכלל שוטה, אשר אי אפשר להסתפק באמתותם, אמנם רק בתנאי שלא יהא האדם משוחד, היינו שיהיה חופשי מתאוות העולם הזה ומרצונותיו, ואם כן סיבת המינות והכפירה אין מקורה בקלקול השכל מצד עצמו, כי אם מפני רצונו לתאוותיו, המטה והמעוור את שכלו. ומעתה מובן היטב מה שהזכירה התורה ולא תתורו אחרי לבבכם – זו מינות, היינו שהאדם מזהר להכניע ולשעבד את רצונותיו כדי שיהא השכל חופשי מנטיות הרצון וממילא יכיר האמת... והכפירה אין לה שום מקום בשכל האדם כי אם ברצונותיו ובתאוותיו".

26. הוא אומר דברים אלו על פירושו של רש"י (שבת לא ע"א) לסיבה שבגינה החליט הלל לגייר את הגוי, אף על פי שקי"ל שלא ניתן לגייר עכו"ם שבא להתגייר ולא רוצה אפילו לקבל דבר אחד. וז"ל: "דכופר לא מיקרי אלא לאחר החקירה בכל חלקי הסותר, אבל זה לא חקר ולא נוכח, אלא שלא היה מאמין, לכן הובטח שלאחר שיברר אליו אמתת הדברים ישוב מאמין." ומובן כי כל מי שלא כופר בוודאות אינו מוגדר אפיקורוס, וכ"כ הרב קוק (אגרות הראיה ח"א, אגרת כ).

27. הל' ממרים ג ה.

28. וז"ל: "במה דברים אמורים – באיש שכפר בתורה שבעל פה במחשבתו ובדברים שנראו לו והלך אחר דעתו הקלה ואחר שרירות לבו, וכופר בתורה שבעל פה תחילה כצדוק ובייתוס וכן כל התועים אחריו, אבל בני התועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים וגדלו אותם על דעתם, הרי הוא כתינוק שנשבה ביניהם וגדלוהו, ואינו זריז לאחוז בדרכי המצות שהרי הוא כאנוס ואף על פי ששמע אחר כך שהוא יהודי וראה היהודים ודתם הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם, כך אלו שאמרנו האוחזים בדרכי אבותם הקראים שטעו לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשכם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה". יש להעיר כי דין האנוס קל יותר אף מדין השוגג, וכל שכן מדין המזיד.

29. במדבר טו כב-כו.

30. וז"ל: "וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות האלה... ויהיה כל זה בשוגג, כגון שיהיה ביחיד תינוק שנשבה לבין האומות, ובקהל כגון שיחשבו שכבר עבר זמן התורה ולא היתה לדורות עולם. או שיאמרו 'מפני מה אמר המקום, לא שנעשה ונטול שכר? אנו לא עושים ולא נוטלין שכר'... או שישכחו את התורה".

לסיכום נעיר, כי למעשה דברי חז"א המובאים לעיל בדבר הצורך לקרבם בעבודות אהבה ולא לשנאם חלילה, נכונים לכל השיטות, בין היתה זו כפירה אישית או כפירה ציבורית, אך עוד יש להעיר, כי בכל מקרה חובה עלינו לשנוא את מעשיהם הרעים, ואם פינו וליבנו אכן שווים – עלינו להראות את הדבר גם כלפי חוץ, ועל כן חייבים אנו למחות על כל מיני חילולי שבת, תלבושות לא צנועות וכד'.

ג. "דע מה שתשיב לאפיקורוס"

במסכת אבות נאמר:

רבי אלעזר אומר: הני שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס ודע לפני מי אתה עמל ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך³¹.

מסמיכות הדברים בין השקידה בלימוד התורה לתשובות שאדם נדרש לתת לאפיקורוס, נראה באופן פשוט, כי חלק ממטרת לימוד התורה הוא כדי שידע האדם מה להשיב לאפיקורוס, וכן מדויק מהמשך דברי התנא, כי על האדם להאמין שבעל מלאכתו – הקב"ה – נאמן הוא וישלם לו שכר פעולתו, ועל כן האדם חייב ללמוד תורה, לקיים מצוות, ובאופן כללי – להיות שונה ככל הניתן מהאפיקורוס, שאינו מכיר בבורא העולם. על האדם להכיר בבורא בצורה החדה והברורה ביותר, וכדברי דוד המלך לשלמה בנו: "ואתה, שלמה בני, דע את אלקי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ד' וכל יצר מחשבות מבין, אם תדרשנו יִפְצָא לָךְ ואם תעזבנו יזניחך לעד"³². מובן שעיקרה של היכרות זו הוא דרך לימוד התורה, שהיא כלי החמדה שנתן לנו הקב"ה ובעזרתה אנו נפגשים מעט מזער עם ריבונו של עולם.

המורם מכאן, שאין מצווה להתווכח עם האפיקורוס, כמו שיש הרוצים להבין ממשנה זו, אלא עיקר דבריו של ר' אלעזר הם לכוון את האדם שילמד תורה ויברר לעצמו את הקושיות הרבות שבהן הוא נתקל במהלך חייו. אם נסכם את דברינו ממשנה זו בדרך ציורית, רוצה ר' אלעזר ללמד שיש לתת תשובות לאפיקורוס שבו; האדם צריך להילחם במגמות האפיקורסיות שיש בנפשו, ולתת לעצמו תשובות המניחות את דעתו.

יש להעיר, כי אין הכוונה כאן לומר שאין לאדם חובה או אף זכות לומר את דבריו לפני ציבור שאינו שומר תורה ומצוות – ההפך הוא הנכון, שכן אם כתוצאה מבירורים אלו יגיע לדרגות אמוניות גדולות, וייווכח כי יש לו מה לומר למעגלים רחבים יותר, מובן שתהא עליו החובה להפיצם הלאה

31. משנה אבות ב יד.

32. דה"א כח ט.

– “במקום שאין אנשים השתדל להיות איש”³³, ומדין הגמרא שיש מצווה לומר דבר הנשמע³⁴, ואולי יסייעו ד’ יתברך ויצליח לקרבם לחיק האמונה היהודית³⁵.

כדי למנוע טעויות נזכיר את אשר ציינו לעיל, כי רוב חילוני ימינו אינם עונים להגדרת אפיקורוס, כיוון שאפיקורוס הוא האדם המאמין בבורא ויודע כי הוא קיים, אלא שכופר בו. כיום רוב החילוניים כלל לא גדלים עם תודעה ברורה שכזו, וממילא אינם אפיקורסים אלא בורים. עובדה זו אמנם מצערת ביותר ומטילה עלינו משימה קשה ביותר, שכן אף על פי שכולנו דוברי עברית – למעשה, איננו דוברים אותה שפה, ואיננו חושבים באותו ראש, אבל דווקא עובדה זו מקלה עלינו רבות את העבודה, כי כמעט כל דבר שנאמר יש בו משום חידוש בשבילם.

ד. דרכי ההתמודדות במפגשים

1. הסברת פנים

הגעה לפגישה עם אדם אחר, חייבת לקבל את מלוא תשומת הלב שלנו. אין אדם בעולם שייקה בחברתנו אם לא נסביר לו פנים. כאשר אדם מרגיש כי אין אנו מנסים להיפגש עמו אלא רק להעביר לו מסרים אלו ואחרים, ועל אחת כמה וכמה אם יהיו אלו מסרים אשר נוגדים את עולמו התרבותי שגדל בו והתחנך עליו, לא ירצה כלל בחברתנו. תועלת רבה מפגישות כאלו לא תצמח לעולם. כך לא תבוא הישועה³⁶.

יש לציין, שכאשר אומרים אנו שעלינו להסביר פנים, אין אנו מדברים על התקפלות או על נסיגה כלשהי באמונתנו, ואף לא על שקר ועיוות המציאות, אלא על תחושות פשוטות של שלום ואחוה שבשבילן נברא העולם, כמאמר רבותינו: “וכי מה אכפת לו להקב”ה בין שוחט מן הצוואר לשוחט מן העורף, הא לא נתנו המצוות אלא לצרף בהם את הבריות, שנאמר ‘כל אִמֶּרֶת אֱלוֹהֵי צְרוּפָה’³⁷.

33. משנה אבות ב. ה. כוונת המשנה היא שבמקום שאף אחד אחר לא יכול לפעול ובאדם מסוים ישנם הכוחות לכך, עליו להשתדל ולפעול שם. אם האדם יברר את אמונתו בצורה יסודית, ויגיע להבנות שאותן יכול הוא לומר לציבור הרחב – נראה כי מוטלת עליו חובה לעשות כן.

34. יבמות סה ע”ב.

35. יש להעיר כי ודאי שזו מטרתנו, ושכן אנו מצהירים נכוחה בתפילות הימים הנוראים “וידע כל פעול כי אתה פעלתו ויבין כל יצור כי אתה יצרתו”, ואף על פי שהדבר אמור לגבי כל הגויים וכל הלאומים, ודאי שהדבר נכון גם כלפי עמנו – “ומבשרך לא תתעלם” (ישעיהו נח ז). נציין עוד כי אחת מחובותינו הגדולות היא לנסות ולקרב את האנשים לעבודת ד’, אם הדבר עולה בידינו, ועיין בזהר פרשת כי תצא.

36. “הלל אומר: ‘הוי מתלמידי של אהרן... אוהב את הבריות ומקרבן לתורה’ – מי שאינו ת”ח סבור שאהבת הבריות היא למען התועלת הפרגמטית שתצא מאהבה זו – לקרבן לתורה, ואף אם לא יאמר זאת בפירוש, תפיסה זו היא המונחת ביסוד גישתו... אולם הלל דייק בלשונו: לא בשביל לקרבן לתורה אלא ‘ומקרבן לתורה’. אהבת הבריות, ואהבת ישראל במיוחד, היא מצד הסגולה הנשמטית העצמית, מצד הנשמה המלאה תורה... ואף אם אין מצליחים לקרבן לתורה, הרי הערך של הסגולה הנאהבת הוא הרבה למעלה מכל מה שמתגלה ממנה” (לאמונת עתנו ח”ב עמ’ נה). תמצית הדברים היא, שיש לאהוב את כל הבריות ללא מצרים, ולא על מנת לקרבן לתורה, שאף על פי שיש ערך רב בדבר, לאהבת יהודי מתוך היותו חלק מעם הסגולה ערך רב יותר.

37. בראשית רבה מד א.

פעמים רבות ניתן להסביר פנים בדרכים פשוטות ביותר – התעניינות פשוטה, כנה וטבעית גרידא במצבו של האדם. שאלות כגון: מה שלומך? מה נשמע? איך היה אתמול? מה המצב? וכד', יכולות להביא אותנו בשלב הראשוני לידי קרבה גדולה מאוד לאדם, וזאת בתנאי שהוא ירגיש, כי שאלות אלו באמת מעניינות אותנו ובכנות אנו רוצים לדרוש בשלומו. לא כפי שקורה כיום לא אחת ששני אנשים נפגשים במסדרון ושואלים זה את זה "מה קורה? מה המצב?" ולא באמת מצפים לתשובה, אלא ממשיכים אוטומטית הלאה לדרכם. עם זאת, חשוב מאוד להיות כנים ואמתיים, וכאשר דבר מסוים לא מעניין אותנו או שאינו מוצא חן בעינינו, כדאי לומר זאת בריש גלי, שאם לא כן נחשב כצבועים וכל ניסיון ליצור קשר לא יצלח³⁸.

בעצם נמצא שעניינו של קשר הוא קירוב לבבות. קירוב לבבות אדיר ניתן לעשות גם על ידי אכילה משותפת³⁹. אנו רואים זאת גם בבתי הכנסת השונים – אינו דומה שיעור המועבר בעוד כולם יושבים בכיסאותיהם, לשיעור המועבר באווירה ביתית עם מספר עוגות ומיני תרגימא על השולחן. כאמור לעיל, אין אנו מנסים להעביר שיעורים – אנו מנסים רק להיפגש; קצת לגעת וקצת לחשוף, ואוכל הוא בדיוק במקום.

דוגמא פשוטה לדבר: ניתן לארגן ביום חמישי לפני הצהריים קבלת שבת ולהביא עוגה. לא חייבים לומר בה דברי תורה מפולפלים. למעשה, אם נהיה כנים, אין כלל צורך לומר בה שום דבר תורה שהוא – הכל לפי דרגת המקבלים. די שדבר זה יעשה טוב על הלב לחייל אחד או שניים, וישמחו שמחת מה בגלל השבת. מובן שאנו חייבים להסביר כי את העוגה הבאנו דווקא עתה, כיוון שצריך להתכונן ולכבד את השבת. כאשר יש קשר בין אישי טוב בין כל החיילים, יש סיכוי רב יותר לפתח דיונים רחבים ומעמיקים יותר.

38. לכאורה שני דברים אלו נראים כסותרים, שכן אם נאמר על דבר מה שאינו מעניין אותנו, דווקא אז אנו יכולים לגרום לשנאה ולריחוק, אך נראה, כי אנשים מעדיפים אמת וכנות על פני תירוצים שקריים. עלינו לדעת, כי הם כבר ידעו אם הדבר מעניין אותנו באמת אם לאו. נעיר עוד, כי מי שחושש שאמירה כזו בריש גלי תגרום לריחוק דווקא, יאמרה בהצנע – מפני שלעתים "וכבוד אלקים הסתר דבר" (משלי כה ב).

39. בעניין אוכל לאדם חילוני שלא יברך עליו: **השריע** (או"ח סי' קסט ב) פוסק שאין לתת מאכל למי שיודע בו שלא יברך, והטעם הוא משום "ולפני עֵזֶר", כיוון שהנותן מכשיל את האוכל. **רמ"א** חולק וסובר שכאשר אינו יודע בוודאות שלא יברך, ניתן לתת לעני בתורת צדקה. בכל מקרה, לכל הדעות כאשר ברור לו שלא יברך – אין לתת לו דבר. **כף החיים** (שם) אומר שהדבר אמור רק לגבי לחם המצריך נטילת ידיים, שכן בהגהות שר"ע (סי' קסג ב) נפסק שאין להאכיל את מי שלא נטל ידיו משום "ולפני עֵזֶר", ועל כן במקרה שהאדם אנוס, שחייב לתת לאדם השני אוכל – יכול לתת לו דברים שאינם טעונים נטילת ידיים וברכת המזון. נראה מדבריו, כי כל מצב שבו האדם חייב לתת אוכל למישהו בגלל בעיות של אי נעימות מוגדר אונס לצורך העניין ויכול להקל. עיקרון זה אומץ על ידי הפוסקים האחרונים, שהקלו לעתים אף יותר, והובא הדבר להלכה בספר הלכות צבא עמ' 678. ועוד טוען הוא שם, שכל דבר שניתן להשיגו מאחרים – הנותן לא עובר עליו משום "ולפני עֵזֶר". יש להעיר, כי בכל מקרה אין לתת אוכל ממש לידי של האדם, אלא ניחנו לפניו, והוא יטול מעצמו, ואם מדובר בשקית חטיפים וכיוצ"ב, נראה שעדיף שהוא יכניס את ידו ויטול. לגבי נטילת ידיים בשחרית – שסביר למדי שלא נטל – כבר העלו הפוסקים שכיום כיוון שהעולם נוהג לשתוף ידיו ופניו כל בוקר, אף על פי שאין זו נטילה כהלכה ולא יוצאים בה ידי חובה, יש בכוחה להעביר את הטומאה ואת הרוח הרעה. על כן, גם כאשר קונה לחם או מאפים שונים ממי שלא נטל ידיו שחרית כהלכה, יכול להקל בדבר, אך ברור שיש עדיפות לקנות במאפיה שפועליה נוטלים ידיהם כראוי, אם לא אכפת לו לקנות מהם ואין לו הפסד בכך, ובכך יזכה גם לחזק ידיהם.

2. מפגש ראשון

לאנשים רבים, ובפרט לחיילים בגיל צבא, אנו מהווים נקודת מפגש משמעותית מאוד והצצה לעולם היהודי. לצערנו, לעתים זוהי נקודת מפגש ראשונית, ואולי אף בודדת. לדבר זה ביטויים רבים ומשמעויות אין-ספור. כל מעשה שלנו ואף פעולה פשוטה ולו במילי דעלמא, תתפרש מייד כאקט דתי. ניתן לומר בדרך ציורית, כי הם חיים בדמיונם את אידיאל חיינו, כלומר רבים מהם חושבים כי תמיד התורה מנחה אותנו, גם בכל הפעולות הפשוטות שלכאורה אינן קשורות לתורה. משום כך, שומה עלינו להבהיר לסביבה מה אנו עושים מתוך נוחיות והעדפות אישיות, ומה אנו עושים בשל ציווי תורני, בכדי שלא ייקלטו בראשם כל מיני שטויות ודמיונות ביחס לתורה⁴⁰.

הדבר מצוי בעיקר במאכלים, ואני זוכר ששאלוני מדוע איני אוכל דבר מאכל מסוים, ועוד לפני שהספקתי לענות אמר מישהו אחר: "זה משום שהוא דתי". עניתי מייד, שאני פשוט לא אוהב מאכל זה, אבל הוא כשר לחלוטין⁴¹.

3. דוגמא אישית

דקדוק בפרטים

אנו חייבים להוות דוגמא; כל פעולה שנעשה, בין טובה ובין רעה, תתפרש כאמירה דתית-אמונית שלנו, בצדק או שלא בצדק. זלזול במצווה, ולו בקלה ביותר, יתפרש מייד כהתנהגות לא רצינית. מצפים מאתנו להיות אנשים המסורים בכל רמ"ח איברייהם לתורה ולמצוות. מובן מאליו, שזלזול או הפגנת חוסר רצינות בנוגע למצוות שבין אדם לחברו הוא מעשה שלא יסולח.

אין אני מתכוון לדברים הגדולים; אם אדם מזלזל – עדיף שיזלזל בגדול, כך לפחות לא ישויך לקבוצה הדתית. יוצא מכאן דבר מוזר: מי שמזלזל בגדול ועל הכל, לא מוגדר כחבר באותה חברה דתית, ודווקא מי שמנסה לשמור על הכל, חובה עליו לדקדק בכל הדברים והפרטים הקטנים ביותר⁴².

40. כוונתי היא שעלינו לדאוג לכך שהם לא יקבלו מושגים מוטעים חלילה לאמונה היהודית, וכבר מצאנו אנשים החושבים כי התלמוד והקדוש כתובים בארמית בכדי שהציבור החילוני לא יבין אותם. יש להעיר, כי דבר זה הנו רע ביותר שכן לעתים רק דרכנו הם מקבלים מעט מושגים יהודיים, וחבל שמושגים אלו יהיו מוטעים. כן עלול הדבר לפתוח פתח לכפירה נוספת, שכן דבר שאדם מסוים עושה בשל נוחות אישית, לא בהכרח נוח לאדם אחר, ואם הוא ישייך זאת לאמונה היהודית, הוא עלול לטעון, בצדק במקרה זה, שהיהדות לא הגיונית ולא מתיישבת על לבו.

41. אגב אורחא, אם אנו מפקדים בגלל סיבות מסוימות, או מניחים כי יהיה לנו קשה לומר שאין אנו אוכלים אוכל מסוים בגלל בעיות כשרות – ניתן להשתמש בתירוץם חלופיים. לענ"ד אוסיף, שאין זו הדרך הראויה, וזאת מפני שצריך שיכירו גם הם את אורחות חיינו, וכן אם לעתים ניקלע לעוד מצבים בעייתיים, יהיה מוזר לפטור עצמנו כל פעם בטיעונים מטיעונים שונים. על כן, נכון יהיה לומר שיש לנו בעיה עם מאכלים כי אנו מקפידים על דיני כשרות. אוסיף מניסיוני, שכאשר הם יודעים כי יש לנו בעיה עם אוכל מסוים, הם ישתדלו שלא להביאו כשאנו אוכלים עמם, ויש שישתדלו כלל לא לאכול לידנו כדי שלא נתגרה. נעיר, כי אם דבר כזה קורה (וסביר שיקרה, כיוון שבסופו של דבר רוב החילוניים הם לא יצור מוזר שטורף דתים, אלא אנשים פשוטים ונחמדים), חובה עלינו לשבחם ולציין את התחשבותם. אנו יודעים על עצמנו כי 'חיוזק חיובי' מועיל ומחמיא, ואין סיבה שלא נחמיא לאנשים הסובבים אותנו.

42. החילוניים יודעים לזהות 'דתי בלאי', ומייד ישליכו זאת על סביבתו, ישיבתו, משפחתו ועוד.

הוא הדבר בנוגע לתפקיד הצבאי; אם נזלזל בו ו'נזרוק', מייד יאמרו כי כל הדתיים עושים טובה שבכלל מתגייסים הם לצבא ובעצם כלל אינם מועילים וכד'. נכון הוא הדבר כי אנו עושים דברים מהותיים יותר במהלך חיינו, וכי גם בתוך תקופת השירות אולי ישנם דברים רבים הממלאים יותר את חיינו ומעניינים אותנו יותר מהעבודה הרגילה והסתמית, אך עם זאת, אנו חייבים לעשותה היטב. אינני מדבר על החיוב לעשות את העבודה מצד מחויבותנו לצבא, שכן סוף כל סוף אנו עושים את שליחותנו בצבא לפי מצבנו הבריאותי וסיבותינו האישיות, וכמו כל אחד העושה את שליחותו בהתאם ליכולתו, כך גם אנו חייבים לעשותה על הצד הטוב ביותר. אלא, כוונתי היא מצד חילול ד'. לדוגמא: אין לבקש כל יום לצאת מוקדם יותר, או לעשות דברים במקומות שאף אחד לא יוכל לראות – הדבר מחשיד ויכול לעלות באמון החברה בנו וביושרנו האישי.

חומרות

לדעתי⁴³, דווקא הצבא הוא המקום שבו יש להחמיר יותר בהלכות השונות – שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו, וזאת כדי שניתפס כרציניים וכדקדקניים, וכמובן, נצרך גם יושר אישי רב. כדי להחמיר צריך מוכנות נפשית גדולה לכך. לכן, לא מומלץ לאדם להחמיר רק על מנת שישתכלו עליו ויעריכו אותו, כיוון שאין זה אמת, ומן הסתם הוא לא יחזיק מעמד זמן רב.

4. אמירות בשם התורה

אמנם החייל אינו רב, וייתכן שאף אינו רוצה להיות כזה לעולם, אבל עתה הנו 'הרב הראשי' ליחידתו; הוא יצטרך לומר דברים ולעמוד מאחוריהם, ואסור לו להמציא דברים או לאמרם כלאחר יד. דבר שאינו בטוח בו – אל יאמרנו; לא כדאי לנסות ולנחש את עמדת ההלכה או עמדת היהדות בנושא שאותו לא למד, כיוון שלעתים עלולות לצוץ הפתעות, וגם אם יוכל לתרץ זאת לעצמו, לא בטוח כי יצליח לשכנע את הצד השני בדברים הפוכים ממה שאמר קודם.

לבסוף, כאשר יחליט לומר דבר מה, לאחר בדיקה דקדקנית – יאמרנו בכל כובד הראש ובכל הרצינות המתבקשת. לדוגמא: אין לפתח שיחה על קיומו של הבורא והשגחתו בעולם תוך כדי משחק במחשב; זה לא רציני, וממילא גורם להתייחסות לא רצינית ומבטלת כלפי הנושא וכלפי מפתח השיחה.

עם זאת, כדאי מאוד להדגיש שאין הוא יודע הכל. הבנה זו חשובה מכמה אספקטים:

ראשית, יכולה היא להציל אותו כאשר ייקלע למצב שבאמת אינו יודע – אם רק אז ישלוף אמירה זאת כשפן מכובע, עלול הדבר להיראות כבריחה וכאי אמירת אמת, שכן על פי רוב הם לא חונכו להבנה שפל דבר יש לבדוק היטב היטב קודם, ויכולים להיות דברים לא מובנים.

שנית, אם יצליח לפתח בקרבם הבנה זו, יוכלו הם להבין כי הוא רציני – כל דבר הוא בודק.

43. שמעתי כי זאת גם דעת הרב מלמד, וכי כך הוא מורה לכל תלמידיו – הקריבים ותומכי הלחימה.

שלישית, הם יוכלו עוד להבין שאם תלמידי ישיבה (אם החייל כזה) לא יודעים כל דבר, נראה שגם האדם הפשוט לא יודע הכל. דבר זה יהפוך את עולם היהדות לאנושי יותר ומאיים פחות⁴⁴.

נוסף, כי התפיסה השלטת כיום בחברה המערבית היא שהאדם יודע הכל, ויש בלעדיות ועדיפות לשכל האנושי. דווקא אמירה ענוותנית זו, הבאה מתוך עיקרון אמוני שהאדם מוגבל ועומד במלוא אפסותו מול האמת האלוקית האבסולוטית הגדולה – יש בכוחה לגרום להם להעריך אחרת את יחסי הכוחות בין השכל האנושי המוגבל המתיימר לדעת הכל לבין הקב"ה.

5. מייצג ד' בעולם

חשוב לזכור כי החייל הדתי אינו מייצג רק את עצמו, אלא הוא ממייצגי הקב"ה בעולם; אין הוא אפילו מייצג מגזר דתי כזה או אחר, אלא כל מי שבא בשם ד' – צריך הוא לייצגו. על כן, כאשר תתגלענה מריבות ויתעוררו ויכוחים דתיים, שומה עליו לסגור על הדתיים באשר הם. אין הפוונה למעשים, כגון גניבה, אונס וכד', אלא למשל כאשר החרדים מתנגדים למשהו מסוים מסיבות דתיות, עליו להיות הסגור שלהם, גם אם דעתו האישית אינה נוחה מכך. מותר לומר בסוף, שלמרות זאת אין הוא מסכים עם, אך ניתן לומר זאת רק לאחר שהסביר את עמדתם העקרונית והרציונלית, שכן עמדתם בהרבה נושאים ותחומים חופפת לעמדתנו.

לדוגמא: בתקופת השירות שלי היו הפגנות חרדים נגד פתיחת בתי עסק בשבת, דבר שגם אנו מסכימים לו, אך חלקן היו הפגנות אלימות. אמרתי לחברים, כי אני מסכים עקרונית לכך שאסור לפתוח בתי עסק בשבת, וכן בצורך להפגין, ושגם אני מחיתי בשכונת הורי על פתיחת בתי עסק ביום השבת, אך מייד התנערתי מהאלימות. אגב אורחא, דיון זה הוביל גם לבירור נקודות חשובות ועקרוניות בנוגע לאמונתנו – שאלת הערבות ההדדית.

מקרה נוסף היה בנושא הקבוע של פטור החרדים משירות צבאי. כיוון שאני חש שיש יסוד כלשהו משותף בפטור בני ישיבות ההסדר משירות מלא לפטור החרדים, הסברתי את עמדתם, וצמצמתי את המחלוקת בינינו לבינם עד למינימום, אך הוספתי בנחרצות שלמעשה בנושא זה אני חולק עליהם ושונה מהם. כולם הוסיפו, שאכן הם רואים שאני ושכמותי שונים מרוב הציבור החרדי בהתגייסותנו לצבא, ושטוב להם עם זה.

44. זכורני, כי פעם אחת התרעם עלי בחיבה בחור אחד, וטענתו היתה 'איך כולם יודעים הכל כל הזמן? כיוון שהיה הוא בן שיחי, הסברתי לו את משמעות התושב"ע ואת הכוח שניתן לחז"ל לפרש את התורה, כוח שעניינו הוא האחדות, ועל כן אנו אחידים בתשובותינו. עוד הסברתי לו, שאחת מהמצוות היא לימוד התורה ושינונה, ועל כן אנו מחויבים לחזור על הדברים למען יהיו שגורים בפינו. בסוף אמרתי לו, שבעצם גם לנו יש שאלות רבות ואנו שואלים אותן. לאחר השיחה הוא אמר לי, שהידיעה כי בעצם גם אני כמוהו מקלה עליו – אם גם אנו ככה, יש לו עוד תקווה, שכן הוא כבר אינו חש מפגר, ר"ל...

ה. לסיכום

כללו של דבר: אם נהיה נאמנים לעצמנו, ונייצג באמת את כל מה שאנו מאמינים ודוגלים בו – ידעו להעריך אותנו, שזה דבר חשוב מאוד כשלעצמו⁴⁵. מתוך כך, נוכל לפתוח בוודאות פתח לעולם אמוני, אפילו אם כלל לא נדבר על כך ולא ננסה לשכנע.

ניתן לומר עוד דברים רבים בנושא, אשר תקצר היריעה מלהכילם. מן הסתם בחלוף הזמן יתגלה, כי גם לכל אחד ואחד יש בתחום זה תובנות חדשות משלו, דעות מיוחדות וניסיון רב, מוצלח פחות או יותר. אם ינסה החייל לפעול במישורים שצוינו בכוחות עצמו ולהפיק לקחים מניסיונו האישי – יוציא יקר מזולל⁴⁶.

45. כאמור לעיל, לא בשביל כבודנו הפרטי אלא למען מה שאנו מייצגים – אלוקי ישראל ותורתו.

46. על פי ירמיהו טו יט.